De natuur is ons enig verlangen

Mark van Hattem

Tegenwoordig is het alpinisme een bekend verschijnsel. In Europa zijn er miljoenen mensen bij betrokken. En hoewel bergsporters zich graag afzetten tegen andere vakantiegangers - met name de liefhebbers van de Spaanse kust - is een aktieve vakantie in de bergen een geïntegreerd onderdeel van het massatoerisme geworden. We weten niet meer, dat de bergen eeuwenlang zijn beschouwd als lelijk, angstaanjagend en nutteloos.

In dit artikel, geschreven op basis van zijn doctoraalscriptie, gaat de auteur in op de beginperiode van het alpinisme in de eerste helft van de negentiende eeuw, toen men als ontdekkingsreizigers wetenschap en natuurbeleving combineerde.

De Saussure op de Mont Blanc (Christian de Mechel 1787). Let op de onrealistische, maar spectaculaire weergave van het ijs. In het midden ondersteunen twee gidsen De Saussure met een stok.

Het ontstaan van de bergsport is een lang verhaal. Tweehonderd jaar geleden werd de Mont Blanc voor het eerst bedwongen. Maar een geleidelijke rijping van de geest van de gegoede West-Europeanen was hieraan vooraf gegaan.

De jaren tussen 1850 en 1870 waren de 'Gouden Tijd' van het alpinisme. In twintig jaar tijd werden bijna alle belangrijke alpentoppen beklommen en ontstonden de alpenverenigingen. Zij zouden later een belangrijke rol spelen bij de ontsluiting van de Alpen.

Onze blik op de jaren voor 1850 is nogal verduisterd door de voortrekkersrol van de Britten in de 'Gouden Tijd'. Door velen werden zij later toegejuicht als een soort 'dei ex machina', zonder welke het alpinisme nooit van de grond zou zijn gekomen. Maar dit beeld is onjuist. De Zwitserse en Oostenrijkse alpinisten die aktief waren in die tijd bouwden voort op een traditie die al tientallen jaren oud was. Ook zonder de Britten zou deze tot rijping zijn gekomen. Sterker nog: zonder de alpinistische ontwikkeling voor 1850 zouden ook de Britten nooit bergbeklimmers geworden zijn.
Wie op zoek gaat naar de oorsprong van het alpinisme, moet dan ook kijken in de tijd vóór 1850.

Wat waren de drijfveren van de allereerste alpinisten? Welke mentaliteitsverandering motiveerde hen tot het avontuur in de bergen?
Om deze vragen te beantwoorden heb ik gebruikt gemaakt van reisverslagen, brieven en ander oorspronkelijk materiaal waarin de reizigers iets van hun ziel prijsgeven. In dit artikel wil ik proberen de belangrijkste resultaten van mijn onderzoek weer te geven.

Eerst zal ik een beeld schetsen van de ontwikkeling van het 'alpengevoel' door de eeuwen heen. Met dit beeld voor ogen is het mogelijk de gevoelens van de eerste alpinisten in de tijd te plaatsen. Het is bedoeld als inleiding tot het eigenlijke probleem, dat in het vervolg van het artikel aangepakt wordt. Daarin zal ik aan de hand van voorbeelden proberen aan te geven, op welke manier de alpenpioniers tegen het alpinisme aankeken. De moderne bergsporter zal hierin veel van zichzelf herkennen, maar hij zal ook al snel inzien dat er veel veranderd is in onze natuurbeleving.

De Alpen tot de 18e eeuw

Laat ik mijn verhaal beginnen bij het begin: de middeleeuwen.
Voor de mensen toen waren de Alpen een

klio
nummer 6/91
pagina's 4 en 5

Glarona (Glarus) in Zwitserland (M. Merian, ca. 1575). Op deze plaat is duidelijk te zien hoe men bergen ervaarde: als grote, onpersoonlijke obstakels om de mens heen. Alle bergen zijn steil en dreigend. Er is dan ook geen sprake van afzonderlijke toppen, maar van een gebergte dat overal hetzelfde is.

groot obstakel in het midden van Europa, het gecultiveerde zuiden scheidend van het noorden. Vanwaar deze afkeer?

Zonder al te veel te generaliseren kan gesteld worden, dat men de aarde in religieuze termen bezag. Essentieel voor het bestaan was het voorbereiden van het leven in het hiernamaals. De aarde was een soort test voor de mens: kon hij aan de duivelse verzoekingen weerstand bieden en het leven in Gods rijk verdienen? Het idee van de aarde als een slagveld tussen duivelse, aardse krachten en religieuze, Goddelijke krachten - onder andere terug te vinden bij de kerkvader Augustinus - was dodelijk voor de reputatie van het gebergte. Op deze manier werd er, wat het landschap betreft, een koppeling tussen 'nuttig' en 'mooi' aangebracht. Angstaanjagend en weinig vruchtbaar landschap kon onmogelijk mooi zijn. Dergelijk landschap werd al snel gezien als een duivelse beproeving.
De Alpen werden niet ervaren als een groep verschillende bergen, maar als een eenheid: een groot obstakel. Afzonderlijke bergen bezaten in de regel geen namen. Zo werden de bergen rond de Mont Blanc aangeduid als 'Montagne Maudit', vervloekte berg, een naam die later voor de Mont Blanc zelf gereserveerd werd en momenteel aan een bijtop van de witte berg wordt gegeven.
Nadenken over de bergen gebeurde in termen van overschrijding: hoe kom je er zo snel mogelijk overheen?

In de zestiende eeuw kwam hierin niet veel verandering. De wetenschap kreeg wel een wereldser belangstelling, doordat langzaam maar zeker de fixatie op het hiernamaals verdween. Bij deze secularisering werden ook de Alpen onderwerp van onderzoek. Met name bij enkele humanisten in Zwitserland, zoals Josias Simler en Conrad Gesner. Zij konden zich echter niet losmaken van het 'obstakeldenken'. Het is symptomatisch dat zij de beschrijving van een berggroep altijd begonnen met een opsomming van de bergpassen die een overschrijding ervan mogelijk maakten. Het woord 'berg' werd synoniem aan 'bergpas'. De Simplonpas werd aangeduid als 'de hoogste berg van Europa'.
Het onderzoek naar het gebergte had geen lijfelijke kennismaking met het hooggebergte tot gevolg. Wetenschap toetsen aan de werkelijkheid was geen gebruik. De humanistische methode voor de aanpak van een wetenschappelijk probleem bestond erin dat men de meningen van diverse klassieke grootheden aangaande het probleem uiteenzette en er daarna een persoonlijk commentaar op gaf. Schrijven over het hooggebergte leidde dus niet tot bestudering van de bergen zelf, maar tot lezen van alles wat klassieke schrijvers hierover te zeggen hadden.

De secularisering en de wetenschappelijke ontwikkeling raakten in de zeventiende eeuw in een stroomversnelling. De koppeling tussen 'nuttig' en 'mooi' bleef echter bestaan, zij het op andere gronden. Hèt grote voorbeeld van prachtig landschap was het Nederlandse polderlandschap omdat het, zoals een Zwitser het uitdrukte, *'geen duimbreed grond onbenut liet'*.

Toch vond er in deze tijd een belangrijke ontwikkeling plaats. Onder invloed van onder anderen Francis Bacon werd de empirische wetenschap volwassen. De wens om de theorie aan de praktijk te toetsen leidde tot onderzoek ter plekke - ook in het gebergte. Zo ontwikkelde de Zwitserse wetenschapper J.J. Scheuchzer een vragenlijst voor alpenbewoners met 196 vragen van de meest uiteenlopende aard. Overigens was deze Scheuchzer naar onze normen gemeten wel erg goedgelovig. Naar aanleiding van de antwoorden op zijn vragenlijst verscheen er in zijn boek een hoofdstuk over draken in de Alpen. Hierin werd de lezer geattendeerd op de verschillen tussen mannetjes- en vrouwtjesexemplaren. Men wist nu eenmaal vrijwel niets over de Alpen, en alle begin is moeilijk.

Het 'alpengevoel'

In de achttiende eeuw kwam er een belangrijke mentaliteitsverandering op gang. De waardering voor de menselijke cultuur, zo kenmerkend voor de voorgaande eeuw, sloeg om in een afkeer van 'overcultuur'. Het werd duidelijk, dat de cultivering de mens niet noodzakelijkerwijs gelukkig gemaakt had. Als tegenbeeld van de decadente, gezapige en hypocriete stadsmens ontwikkelde men de idylle van het herdersleven in de Alpen. Schrijvers als Albrecht von Haller en Salomon Gessner waren ongekend populair door hun herdersidylles. Zij meenden in de Alpen een plek gevonden te hebben die nog onaangetast was door de verfoeide cultuur. Daar leefde de mens nog gelukkig - zij het wat onnozel - voort.
Het beeld van het verloren paradijs werd vrij letterlijk opgevat in de landschapswaardering. Het ideale idyllische landschap was weliswaar wild, maar groen en voorzien van lieflijke meertjes gevoed door indrukwekkende watervallen. Het landschap diende een zekere rust uit te stralen - een rust die men in de gecultiveerde wereld node mistte.
Aktiviteit in de bergen was in deze periode dan ook voornamelijk gericht op rust in de natuur: het begin van de picknickcultuur.

Vroeg-romantische, sentimentele schrijvers als Rousseau en Goethe brachten hier verandering in. De reactie tegen overcultuur uitte zich bij deze schrijvers in een streven te komen tot een zo intens mogelijke persoonlijke beleving van de natuur. Gevoelens speelden de hoofdrol.
Hiermee werd de oude verbinding tussen nuttig en mooi losgelaten. Mooi werd wat emoties losmaakt: en het mooiste het

Mer de Glace, Chamonix (Christian de Mechel ca. 1800). De zee van ijs onder de top van de Mont Blanc was een publiekstrekker van de eerste orde; een vaste prik voor bezoekers van Chamonix.

angstaanjagende hooggebergte. Nergens was het mogelijk zulke intense belevingen op te doen als in de Alpen. Puntige bergpieken en steile afgronden, arctische ijswoestenijen: het werd allemaal interessant. Deze benadering was echter nog nieuw en gespeend van een realistisch voorstellingsvermogen. Er werd dan ook nogal eens sterk overdreven.

Ondanks het feit dat het romantisch alpengevoel rond 1800 dan ook nauwelijks volwassen genoemd kan worden, werden in deze jaren de eerste bergen beklommen. De Saussure, Murith, Specha, Hacquet, Hoppe en Von Salm waren de belangrijkste bergbeklimmers in deze periode.

Twintig jaar later was het 'romantisch gevoel' volwassen geworden. Dat hing nauw samen met de politieke ontwikkelingen. Liberale intellectuelen in heel Europa, die na de woelige tijden van de Franse revolutie en Napoleon grote verwachtingen van de toekomst hadden, werden teleurgesteld door de conservatieve politiek van de restauratie. Die grootschalige ontgoocheling liet velen ontworteld achter.
Wanneer de buitenwereld niet is zoals hij zou moeten zijn is er nog maar één oplossing: de mens moet bij zichzelf ten rade. In het eigen hart en in de godsdienst werden troost en raad gezocht. De romantici raakten bezeten van het beeld van de eenzame, reflecterende mens. Tegelijkertijd ging men heldenfiguren van mythische proporties scheppen, superhelden die er in slaagden de grenzen van de werkelijkheid te overschrijden. Denk maar aan de mythe van Napoleon of de romanfiguur Ivanhoe.
In de Alpen creëerde men een alternatieve maatschappij, bevolkt met 'zwervers' en 'avonturiers' die dichtbij de natuur leefden en met die natuur strijd leverden. De natuur diende als plek voor reflectie en als decor voor heldhaftige daden. Een Duitse historicus uit vervlogen tijden, Richard Weiss, heeft in dit verband eens opgemerkt: '*De natuur is het enige verlangen dat rest voor de teleurgestelden*'.

Het Dr. Livingstone complex

Het najagen van een leven vol emotie, spanning en succes werd voor deze teleurgestelden mogelijk in de rol van alpinist.
Een goed voorbeeld daarvan zijn Placidus a Specha en Peter Carl Thurwieser. Zij kwamen beide uit een arm gezin en om verder te kunnen leren traden zij toe tot de lage geestelijkheid. Daar konden zij hun energie niet kwijt. Het werden twee zeer toegewijde alpinisten.
Wetenschappers in hart en nieren als H.B. de Saussure en Louis Agassiz zagen in de bergen een nieuwe uitdaging die zij in het dagelijks leven misten. En ook aartshertog Johann van Oostenrijk werd een aktief alpinist, in zijn geval om te ontsnappen aan het verstikkende politieke klimaat van zijn omgeving.
Al deze mensen maakten van zichzelf ontdekkingsreizigers in een nieuw onontdekt land: het alpine hooggebergte.

Dit opkrikken van het zelfbewustzijn werd een levensvervulling op zich. Albert Smith schreef na zijn Mont Blanc beklimming in 1851:

H.B. de Saussure (artiest onbekend, ca. 1790). Dit is geen portret van een gewone wetenschapper, maar van een ontdekkingsreiziger. Let op de hemelwaarts gerichte blik en de geologenhamer.

'We liepen die avond met opgeheven hoofd en imponerende stap door Chamouni. De mensen wezen naar ons, en kwamen uit de hotels om te zien hoe we er uitzagen. Voor die avond waren we duidelijk belangrijke personen.'

De gevoelens waaruit deze motivatie voortkomt zijn samen te vatten onder de term 'Dr. Livingstone complex'. De eerste alpinisten laten zich uitstekend met deze laat negentiende-eeuwse, legendarische ontdekkingsreiziger vergelijken.
Binnen het 'Dr. Livingstone complex' zijn drie belangrijke motivaties te onderscheiden, die ertoe bijdroegen dat de eerste alpinisten zich ontdekkingsreizigers en helden voelden: avontuur en beleving, de idylle van de onbedorvenheid, en de wetenschap.
Op deze drijfveren zal ik een voor een nader ingaan.

Avontuur en beleving

In de romantiek werd men gefascineerd door heroïek. Men was zeer gevoelig voor gevaarlijke situaties die heftige emoties opriepen. Deze waardering uitte zich ook in een verheerlijking van de strijd tussen de mens en de natuurelementen. Het opzoeken van deze strijd, het beleven van dit avontuur, werd een doel op zich.
Het gevoel van voldoening wanneer men de top haalde - 'dat heb ik toch maar mooi bereikt' - gaf de burger moed.

Voor het eerst in de geschiedenis komen we dit soort tekenen van voldoening in verband met bergen tegen. Zo schreef aartshertog Johann in 1817, na de eerste toeristische beklimming van de Hochgolling:
'Aan beide kanten openen zich angstaanjagende afgronden, links in het Steinwenddal, rechts in het Lungau; maar met deze scherpe bergkam was ook de laatste hindernis overwonnen en met een jubelend "gelukt!" stonden we op de top van de Hochgolling.'

Geslaagde beklimmingen in het hooggebergte werden door de nieuwe fascinatie van het avontuurlijk alpinisme veelal snel een mythe, vooral wanneer de strijd tussen de eenzame mens en de natuur in het geding was. De man die door zijn bemoeienis met de Mont Blanc-beklimming zelf een mythe werd, professor de Saussure, schreef in 1788 tijdens zijn beklimming over zijn voorgangers Paccard en Balmat:
'Men ziet hier geen levend wezen, geen spoor van gewassen; hier is het huis van de verstarring en de stilte. Toen ik me Dokter Paccard en Jacques Balmat voorstelde, hoe zij tegen het einde van de dag in deze woestenij aankwamen, geen dak, geen hulp, niet eens de zekerheid of op de plaatsen waar zij waren mensen konden leven en toch onverschrokken op hun doel afgingen - toen bewonderde ik de kracht van hun geest en hun moed.'

Aartshertog Johann op de Hochgolling (J. Gauermann ca. 1820). Aartshertog Johann liet zich altijd vergezellen van schilders om zijn omzwervingen vast te leggen.

H.B. de Saussure werd door zijn eigen beklimming van de Mont Blanc beroemd. Hij slaagde er volkomen in om van zichzelf een held te maken. Dat gold ook voor aartsbisschop Von Salm die naar zijn voorbeeld een alpine expeditie organiseerde naar de Grossglockner. Zij gaven heel wat ruchtbaarheid aan hun beklimming.
Dat was niet altijd nodig om voldoening uit de klim te halen, zich een held te voelen. De betreding van het onbetredene, het idee als eerste of een van de eersten op een onbereikbaar geachte plek te staan gaf voldoende persoonlijke voldoening voor de romanticus. Johann Rudolf Meyer jr. liet een stok met wat linnen achter op de Jungfrau, in 1811:
'Moge zij ondertussen daar staan, en eens, zij het dan half verweerd, toch vriendelijk diegenen toeschijnen die na ons komen om deze sinds de schepping nooit bestegen ijstoren te betreden...'

Hoewel veel van de reisverslagen op ons erg hoogdravend overkomen, was de sfeer lang niet altijd zwaar en gewichtig. Velen zagen hun kans schoon om een jongensachtige uitgelatenheid ten toon te spreiden. Valentin Stanig klom tijdens de expeditie naar de Grossglockner in 1800 enthousiast in de stok die op de top was geplant om 'hoger dan de top te zijn'. Afdalen in de sneeuw bood ook 150 jaar geleden uitstekende mogelijkheden om je uit te leven. De Mont Blanc-beklimmingen gingen vaak vergezeld van half vallende en half glijdende afdalingen door de sneeuw die gepaard gingen met de nodige hilariteit.

De idylle van de onbedorvenheid

Het bergbeklimmen diende als een uitlaatklep voor de starre maatschappij van destijds. Men dichtte de bergwereld vele eigenschappen toe, die men in de dagelijkse samenleving miste. Voortbouwend op de idyllische voorstelling ervan als verloren paradijs kregen de bergen nu een duidelijke tegenwichtfunctie.
De geleerde Balthasar Hacquet maakte rond 1785 verscheidene reizen door de

F.J. Hugi op de Finsteraarhorn (Disteli, ca. 1830). De Zwitserse wetenschapper F.J. Hugi startte aan het eind van de jaren twintig met gletscheronderzoek. En passant poogde hij enkele bergen te beklimmen. Hier heeft hij zichzelf tijdens een levensgevaarlijke episode laten afbeelden.

Alpen. Hoewel hij met bandieten te maken kreeg en herhaaldelijk viel en verwondingen opliep schreef hij in zijn reisverslag zeer lovend over de bergen en haar bewoners.

De romantici waren verliefd op de levensstijl van de bergbevolking; zij leefden zelf tenslotte zo anders. Elk dorpje was in hun ogen een klein paradijs, een vaderland voor eenvoudige mensen, een toevluchtsoord. Het was hen een genot aan dit primitieve leven deel te nemen.
Zo kwamen Desor en zijn vrienden (wetenschappers) eens bij een boer aan voor voedsel:
'*Daarna bracht men brood en kaas. Bij het eerste lag een bijl, om het te verhouwen; wij wisten al, dat de alpenboeren hun broodvoorraad voor meerdere maanden kopen en zulk gereedschap nodig is; maar de oude bracht ook nog een zonderlinge machine, die eruit zag als een hekel. Een groot mes met een handvat, dat op het einde met een bout op een plank bevestigd was. "Dat is voor de kaas", zei de oude. Voortreffelijk! riep iedereen uit, en haastte zich het gebruik van de machine te leren, wat ook na enige pogingen lukte*'.

Wat men in de bergen zocht en in de 'idylle van de onbedorvenheid' die men daar creëerde, was een zuivering van de maatschappij die men als benauwend ervaarde. Zo probeerde men ook de standsverschillen in de bergen te overbruggen.
De meeste mensen van hoge komaf die zich aan het alpinisme waagden, zochten op de een of de andere manier - en de een in meer of mindere mate dan de ander - een soort romantische broederschap met de berggids. De berggids was de 'romantische wilde'.
De bergtocht had tevens een verbroederend effect op de 'heren' onderling.
Zijne Excellentie de Ambassadeur van het Britse Koninkrijk te Genève, John Auldjo Smith, schreef in 1827 aan de vooravond van zijn Mont Blanc-beklimming:
'*Toen we allen gereed waren, schudden we elkaar de hand, zwoeren trouw aan elkander te blijven en elkaar niet te verlaten in tijden van gevaar of moeilijkheden, verklarende dat alle onderscheid van persoon verdwijnen zou - dat we broeders zouden zijn in deze onderneming*'.

De wetenschap

De wetenschap had in dit alles zowel een esthetische als een puur praktische functie. Esthetisch, omdat men ervan overtuigd was dat wetenschappelijke kennis het genot van de bergwereld vergrootte. De Saussure was vol bewondering over de enorme natuurkrachten die een berg als de Matterhorn geschapen hadden; Desor was vol verwondering over de gletschers van de Monte Rosa; aartshertog Johann was een hartstochtelijk fossielenverzamelaar, voor wie het alpine hooggebergte een grote schatkamer was. Zo gebruikte men de wetenschap om het natuurgenot te vergroten.

Daarnaast werd de wetenschappelijke exploratie van de Alpen bijzonder belangrijk. Het alpine hooggebergte was nog volledig onontgonnen, en men beschouwde het als een heilige opdracht om de Alpen wetenschappelijk te ontsluiten.
Heel direct uitte zich dit in het feit, dat de Alpen nog letterlijk in kaart gebracht moesten worden. Iedere alpinist bracht een nieuw stukje gebergte in kaart.
Vandaar dat elke zichzelf respecterende alpinist een barometer bij zich droeg. Hij wilde zijn bijdrage leveren aan het maken van de kaart van de Alpen. Bovendien voelde iedere alpinist zich verplicht iets te zeggen

over zaken als gesteente en begroeiing.
Dit eerste onderzoek van de Alpen was natuurlijk zeer primitief, maar velen waren capabel genoeg om elementaire gegevens te verstrekken na een bergtocht.

Naarmate de tijd vorderde, werden er scheurtjes zichtbaar in het verbond tussen wetenschap en romantische esthetiek. Het onderzoek werd meer diepgravend, gespecialiseerder en meer en meer aan professionele wetenschappers voorbehouden. Het element van het 'ontdekken' verdween toen de kaart van de Alpen verder ingekleurd raakte. Juist dat element was zeer belangrijk geweest. De wetenschappers annex alpinisten zagen zichzelf ook niet echt als toerist, maar als iets specialers: wetenschappelijke ontdekkingsreizigers.
Het onuitputtelijke en karakteristieke reisverslag van Desor uit 1847 vermeldt over een overnachtigingsplaats in Zermatt (momenteel het bekendste toeristencentrum van Zwitserland):
'*Er was ook een gastenboek; wij vonden onder de weinige reizigers die daarin opgetekend waren, enige van onze bekenden, Zwitserse botanici en zoölogen. De toeristen hebben het dal nog niet opgezocht; het staat waarschijnlijk niet in de 'Guide of Switzerland'....*'

Afsluitend

Het 'Dr. Livingstone complex' kan men opvatten als een combinatie van romantische esthetiek en romantische wetenschap: Dr. Livingstone als een romanticus die ontdekkingsreiziger wil zijn.

Het is het element van het ontdekken dat gedoemd was op den duur te verdwijnen, en dat deze periode uniek maakte in de geschiedenis van het alpinisme. Er viel tenslotte steeds minder te ontdekken, aangezien de ontsluiting van de Alpen gestaag voortschreed. Daarmee werd de wetenschappelijke component meer en meer op de achtergrond gedrukt, om tenslotte geheel te verdwijnen.
De elementen natuur en beleving, het gevoel onder te duiken in een andere wereld - een overblijfsel van de idylle van de onbedorvenheid - die zijn gebleven.

Ontdekkingsreizigers zijn alpinisten niet meer. Voldane mensen na een spannend avontuur in de onbedorven natuur nog wel. Is de natuur, in een massale geïndustraliseerde maatschappij waar anonimiteit regel is, het enige verlangen dat hen nog rest?

LITERATUUR

Het meest volledige overzicht van de geschiedenis van het alpinisme is te vinden in Wilhelm Lehner, *Die Eroberung der Alpen* (München 1924). Wie de voorkeur geeft aan een minder feitelijke, meer persoonlijke interpretatie kan terecht bij Christine Schemann, *Schätze und Geschichte aus dem Alpinen Museum Innsbruck* (München 1987). Dit is de meest recente uitgave omtrent dit onderwerp.

Wie een aantal oude reisverslagen wil lezen kan ik Albert Smith, *The Story of Mont Blanc* (London 1853) zeer aanbevelen. De Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage bezit een exemplaar. Ook zeer aanbevelenswaardig is het boekje van Eduard Desor, *Agassiz und seiner Freunde, geologische Alpenreisen in der Schweiz, Savoyen und Piedmont* (Frankfurt am Main, tweede druk 1847). Dit boekje is te vinden in de universiteitsbibliotheek van Utrecht.
In *Die Tragödie auf dem Matterhorn. Berühmte Bergbesteigungen in Bericht und Erzählung* (München 1968) is een verzameling korte reisnotities uit vroeger tijden te vinden, redacteur is Jost Perfahl.

Het onderwerp van dit artikel is tevens onderwerp geweest van een afstudeerscriptie, te vinden in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek en op het bureau van de Koninklijke Nederlandse Alpen Vereniging (KNAV) in Utrecht (Mark van Hattem, *De Natuur is ons enig verlangen. Een studie naar de drijfveren van het alpinisme tot 1845*, Utrecht 1990). Hierin kunt u ook alle in het artikel gebruikte citaten terug vinden.